

KOD KUĆE

KRATKA ISTORIJA PRIVATNOG ŽIVOTA

BIL BRAJSON

Preveo
Goran Skrobonja

■ Laguna ■

Naslov originala

Bill Bryson

AT HOME

A Short History of Private Life

Copyright © Bill Bryson 2010

Translation copyright © 2011 za srpsko izdanje, LAGUNA

Džesiju i Vajatu

Sadržaj

Uvod	9
1. Godina.	15
2. Mesto	40
3. Hol	58
4. Kuhinja	84
5. Praonica posuđa i ostava	107
6. Razvodna kutija	137
7. Dnevna soba	166
8. Trpezarija	199
9. Podrum	231
10. Prolaz	255
11. Radna soba	285
12. Vrt	305
13. Ljubičasti salon	341
14. Stepenice	367
15. Spavaća soba	380

16. Kupatilo407
17. Garderoba.442
18. Dečja soba.475
19. Tavan508
Bibliografija.533
Izjave zahvalnosti577
Spisak ilustracija579
Indeks581???

Uvod

Ubrzo pošto smo se preselili u nekadašnji parohijski dom koji je pripadao Engleskoj crkvi, u mirnom i nepoznatom selu u Norfoku, imao sam priliku da se popnem na tavan i potražim izvor sporog ali tajanstvenog curkanja. Pošto u našoj kući nema stepenica koje bi vodile na tavan, morao sam da upotrebim visoke merdevine i da se krajnje nedolično promigoljim kroz otvor u tavanici, zbog čega i nisam ranije odlazio tamo (niti sam se otad vraćao sa trunkom entuzijazma).

Kada sam se konačno preturio u prašnjavoj pomrčini i usko-beljao na noge, iznenadio sam se otkrivši u jednom spoljnom zidu tajna vrata nevidljiva spolja, sa bilo koje strane. Lako sam ih otvorio i ušao u malu krovnu prostoriju, ne mnogo širu od stola, između prednjeg i zadnjeg zabata kuće. Viktorijanske kuće su često skrpljene od arhitektonski zbunjujućih elemenata, ali ovaj je bio krajnje nedokučiv: bilo je neobjašnjivo zbog čega se arhitekta potrudio da ugradi vrata za prostor koji tako očigledno nema nikakvu svrhu, ali odatle se ujedno pružao čaroban i neočekivan pogled na okolinu.

Uvek osetite tiho uzbuđenje kad shvatite da posmatrate svet koji dobro poznajete, ali ga nikada ranije niste sagledali iz takvog

ugla. Nalazio sam se petnaestak metara iznad tla, što u srednjem Norfoku manje-više garantuje pravu panoramu. Neposredno ispred mene bila je drevna kamena crkva kojoj je naša kuća svojevremeno bila dodatak. Dalje, niz blagu padinu i malo podalje od crkve i parohijskog doma, bilo je selo kojem su pripadali i jedno i drugo. Na drugoj strani, u daljini se videla opatija Vimondam, glomazna i srednjovekovno veličanstvena, koja je gospodarila južnim nebeskim svodom. Na njivi nedaleko od mene tutnjao je traktor i izvlačio prave linije u zemlji. Na sve strane, sve drugo bilo je mirno i prijatno, kako i priliči engleskom seoskom predelu gde je vreme stalo.

Sve je to bilo izvedeno s izvesnom žurbom zato što sam koliko prethodnog dana prevalio dobar deo tog predela peške s prijateljem po imenu Brajan Ejers. Brajan se upravo penzionisao kao okružni arheolog i moguće je da zna o istoriji i predelima Norfoka više no iko drugi. On nikada nije bio u našoj seoskoj crkvi i jedva je dočekao da je vidi. To je lepa i drevna građevina, starija od Notrdama u Parizu, i otprilike iste starosti kao katedrale u Šartru i Solsberiju. Ali Norfok je pun srednjovekovnih crkava – u njemu ih ima 659, i više ih je po kvadratnom kilometru nego igde u svetu – tako je veoma lako prevideti poneku.

„Jesi li ikada primetio“, upitao je Brajan dok smo ulazili na crkveno groblje, „kako se gotovo uvek čini da seoske crkve tonu u zemlju?“ Pokazao je kako ova stoji u malom udubljenju, kao teg postavljen na jastuk. Temelji crkve bili su oko metar ispod groblja oko nje. „Znaš li zbog čega je to?“

Priznao sam, kao što to obično radim kad cunjam okolo za Brajanom, kako pojma nemam.

„Pa, ne zbog toga što crkva tone“, rekao je Brajan s osmehom. „Razlog je to što se groblje izdiglo. Šta misliš, koliko je ljudi ovde sahranjeno?“

Bacio sam pogled na nadgrobne ploče kako bih to procenio, i rekao: „Ne znam. Osamdeset? Sto?“

„Mislim da si *malčice* podbacio“, odgovorio je Brajan ljubazno i smireno. „Razmisli malo. U ovakvoj seoskoj parohiji živi oko 250 ljudi, što izađe na oko hiljadu odraslih u jednom veku plus još nekoliko hiljada sirotih duša koje nisu doživele zrelo doba. Pomnoži to sa brojem vekova koje je crkva provela tu i videćeš kako ovde nije bilo osamdeset ili stotinu sahrana, već moguće pre nešto nalik na, recimo, dvadeset hiljada.“

To je, prisetimo se, bilo samo nekoliko koraka od mojih ulaznih vrata. „Dvadeset *hiljada*?“, rekao sam ja.

Klimnuo je glavom mrtav-hladan. „Ne moram ni da napominjem kako je to poprilična masa. Zbog toga se tlo podiglo za oko metar.“ Ostavio mi je trenutak da to svarim, a onda nastavio: „U Norfoku postoji hiljadu parohija. Pomnoži sve one vekove ljudske aktivnosti sa hiljadu parohija i videćeš da je reč o poprilično bogatoj materijalnoj kulturi.“ Pogledao je nekoliko zvonika koji su se videli unaokolo. „Odavde vidiš deset ili dvanaest drugih parohija, tako da verovatno gledaš na oko četvrt miliona sahrana ovde, u najbližoj okolini – sve to na mestu koje je oduvek bilo mirno i ruralno, gde se nikada ništa naročito nije dešavalo.“

Na taj način Brajan je samo hteo da mi objasni kako se u pastoralnom, slabo naseljenom okrugu kao što je Norfok otkriva 27.000 arheoloških iskopina godišnje, više nego u bilo kom drugom srezu u Engleskoj. „Ljudima ovde već veoma dugo ispadaju stvari – još od vremena mnogo pre nego što je Engleska postala Engleska.“ Pokazao mi je mapu svih poznatih arheoloških nalazišta u našoj parohiji. Bilo je ponečeg gotovo na svakoj njivi – alatki iz neolita, rimskih novčića i grnčarije, saksonske broševa, grobova iz bronzanog doba, vikinških farmi. Odmah iza međe našeg imanja, jedan seljak koji je 1985. prelazio preko njive pronašao je redak rimski privezak u obliku falusa čije je značenje bilo teško pogrešno protumačiti.

Za mene je to bilo i ostalo neverovatno: zamisao o čoveku u togi koji stoji tamo gde je sada međa moje zemlje, opipava se po celom telu i shvata preneražen da je izgubio blago koje je tako ljubomorno čuvao, i koje je potom ostalo da leži u zemlji sedamnaest

ili osamnaest vekova, kroz beskrajne generacije ljudske aktivnosti, kroz dolaske i odlaske Saksonaca, Vikinga i Normana, uspon engleskog jezika, rađanje engleske države, razvoj stalne monarhije i svega ostalog, da bi ga na kraju podigao seljak s kraja dvadesetog veka, najverovatnije i sam preneraženog izraza lica.

Sada, dok sam stajao na krovu svoje kuće i upijao tu neočekivanu panoramu, palo mi je na pamet koliko je veličanstveno to da je za dve hiljade godina ljudske aktivnosti pažnju spoljnog sveta makar nakratko privuklo jedino pronalaženje rimskog priveska u obliku falusa. Preostali su samo vekovi i vekovi tokom kojih su ljudi tiho obavljali svoje svakodnevne poslove – jeli, spavali, vodili ljubav, trudili se da se zabave – i palo mi je na pamet, sa svom silinom misli koju iskusite naglo i sveobuhvatno, da je istorija zapravo to: mase ljudi koji rade obične stvari. Čak je i Ajnštajn provodio dosta vremena razmišljajući o godišnjem odmoru, novoj mreži za spavanje ili o tome koliko je samo tanan gležanj mlade dame koja silazi iz tramvaja preko puta. To su stvari kakve nam ispunjavaju život i misli, a opet mi se prema njima postavljamo kao da su uzgredne i jedva vredne ozbiljnog razmišljanja. Ne znam koliko sam sati u vreme kada sam pohađao školu učio o Kompromisu o Misuriju* ili o Ratu ruža, ali tih sati je bilo mnogo više od onih kad su me podsticali ili kada su mi dozvoljavali da se bavim istorijom jela, spavanja, vođenja ljubavi ili nastojanja ljudi da se zabave.

Stoga sam pomislio da bi moglo biti zanimljivo, u formatu knjige, razmotriti obične stvari u životu, zapaziti ih konačno i pridati im značaja. Dok sam gledao oko kuće, prenerazio sam se i pomalo užasnua zbog spoznaje koliko malo znam o svetu domaćinstva koji me okružuje. Jednog popodneva, dok sam sedeo za kuhinjskim stolom i dokono se igrao posudama za biber i so, palo

* Sporazum postignut 1820. godine između robovlasničkih i nerobovlasničkih delova Sjedinjenih Država, prevashodno u vezi s mogućnošću posedovanja robova u novim državama na zapadu. (Prim. prev.)

mi je na pamet da uopšte nemam pojma otkud, od svih mogućih začina na svetu, osećamo toliko postojanu privrženost baš prema ovima. Zašto ne, recimo, biber i korijander, ili so i cimet? I zbog čega viljuške imaju četiri zupca, a ne tri ili pet? Mora da postoje razlozi za sve to.

Oblačenje: zapitao sam se zašto svi sakoi mojih odela na rukavima imaju nizove bespotrebnih dugmića. Čuo sam kako na radiju pominju nekoga ko plaća za sobu i dasku, a pojma nisam imao o kakvoj to dasci pričaju.* Najednom, kuća mi je izgledala kao mesto puno tajni.

I tako sam došao na zamisao da krenem na put po njoj, da procunjam od prostorije do prostorije i razmislim o tome kakva je uloga svake od njih u evoluciji privatnog života. Kupatilo će biti istorija higijene, kuhinja istorija kuvanja, spavaća soba istorija seksa, smrti i spavanja, i tako dalje. Napisaću istoriju sveta, a da ne izađem iz kuće.

Moram da priznam da mi je ta zamisao bila donekle privlačna. Nedavno sam napisao knjigu u kojoj sam pokušao da razumem univerzum i ono od čega se on sastoji, što je bio popriličan poduhvat, kao što i sami možete pomisliti. Zato mi je zamisao da se bavim nečim tako uredno ograničenim i prijatno konačnim kao što je stari parohijski dom u engleskom selu bila očigledno privlačna. Eto knjige koju mogu da napišem u papučama.

U stvari, uopšte nije bilo tako. Kuće su neverovatno složene građevine. Otkrio sam, na sopstveno iznenađenje, da vam sve ono što se dogodi u svetu – sve što bude otkriveno, stvoreno ili upotrebjeno kao povod za ogorčenu borbu – na kraju završi, ovako ili onako, u kući. Ratovi, glad, industrijska revolucija, doba prosvetljenja – sve je to prisutno u vašim sofama i komodama, uglavljeno u falte vaših zavesa, u paperjastim i mekim jastucima, farbi na

* Pisac ovde misli na izraz *room and board* koji zapravo znači pansion, tj. stan i hrana – a poreklo samog tog izraza objašnjava kasnije, u Trećem poglavlju. (Prim. prev.)

zidovima i vodi u cevima. Zato istorija života u domaćinstvu nije puka istorija kreveta, sofa i šporeta, kao što sam nekako pretpostavljao, već istorija skorbuta, ptičjeg izmeta, Ajfelove kule, stenica, krađe leševa i manje-više svega ostalog što se ikada dogodilo. Kuće nisu utočišta od istorije. One su mesta na kojima istorija završi.

Ne moram da napominjem kako je svaka istorija sklona opširnosti. Da bih smestio priču o privatnom životu u jedan jedini tom, bilo je od samog početka očigledno da moram biti bolno probirljiv. I tako, premda se s vremena na vreme otiskujem u davnu prošlost (najzad, ne možete govoriti o kupatilima, a da ne pričate o Rimljanima), ono što sledi uglavnom je usredsređeno na događaje iz poslednjih 150 godina ili tako nešto, od trenutka kada je moderan svet zaista nastao – a to je slučajno upravo period tokom kojeg je kuća kojom ćemo tumarati postojala.

Toliko smo navikli na veliku udobnost u životu – na čistoću, toplotu, sitost – da zaboravljamo kako je najveći deo svega toga nedavna izmišljotina. U stvari, trebala nam je čitava večnost da to postignemo, a onda nam je sve došlo nekako prebrzo. Pitanjima kako se to dogodilo baš tada i zbog čega nam je trebalo toliko vremena bave se sledeće stranice.

Iako nisam pomenuo naziv sela gde se nalazi stari parohijski dom, moram reći da ta kuća zaista postoji, kao što postoje (ili su postojali) ljudi pomenuti u vezi sa njom. Takođe bi trebalo da napomenem kako se pasus koji govori o velečasnom Tomasu Bejsu u Prvom poglavlju pojavio u donekle izmenjenom obliku u uvodu koji sam napisao za *Pogled u daljinu: Priča o nauci i Kraljevskom društvu*.

PRVO POGLAVLJE

Godina

I

U JESEN 1850, u londonskom Hajd parku nikla je krajnje neobična građevina: džinovski gvozdeni staklenik koji je prekrpio gotovo osam hektara zemlje i u čijoj je prozračnoj i ogromnoj unutrašnjosti bilo dovoljno prostora za četiri katedrale Svetog Pavla. Za vreme svog kratkotrajnog postojanja, bila je to najveća zgrada na zemlji. Zvanično poznata kao Palata Velike izložbe industrijskih dostignuća svih nacija, bila je neosporno veličanstvena, ali tim pre što je nastala tako iznenadno, što je bila sačinjena od toliko stakla, što se tako uzvišeno i neočekivano našla *tu*. Daglas Džerold, kolumnista nedeljnog časopisa *Panč*, nadenuo joj je ime Kristalna palata, i svi su ga prihvatili.

Za njenu izgradnju bilo je potrebno samo pet meseci. Pravo je čudo što je uopšte bila podignuta. Manje od godinu dana pre toga, nije postojala čak ni kao ideja. Izložba za koju je smišljena bila je san državnog službenika po imenu Henri Kol, koji je pažnju istorije zaslužio još kao izumitelj božićne čestitke (čija je namenjena bila da podstakne ljude da koriste novouvedenu poštansku uslugu od jednog penija). Godine 1849, Kol je posetio Parisku

Pogled na unutrašnjost prozirne Kristalne palate Džozefa Pakstona na Velikoj izložbi 1851. Njena kapija još stoji u Kenzington Gardenu.

izložbu – relativno provincijalan događaj, ograničen na francuske proizvođače – i žarko pozeleo da nešto slično pokuša u Engleskoj, samo grandioznije. Ubedio je mnoge ugledne ljude, uključujući i princa Alberta, da se zagreju za ideju o Velikoj izložbi, i 11. januara 1850. oni su održali svoj prvi sastanak sa željom da otvaranje bude 1. maja sledeće godine. Tako su imali nešto manje od šesnaest meseci da projektuju i podignu najveću građevinu koja je ikada bila zamišljena, privuku i postave na desetine hiljada eksponata sa svih strana sveta, opreme restorane i toalete, uposle osoblje, urede osiguranje i policijsku zaštitu, odštampaju prospekte i milion drugih stvari, u zemlji koja nije bila ni najmanje uverena da uopšte želi tako skup i zahtevan poduhvat. Bila je to očigledno neostvariva ambicija i, u sledećih nekoliko meseci, oni očevidno nisu uspevali da je ostvare. Na otvorenom konkursu pristiglo je 245 projekata za izložbenu halu. Svi su odbačeni kao neizvodljivi.

Suočen s katastrofom, komitet je uradio ono što komiteti ponekad rade u očajničkim situacijama: angažovao je drugi komitet sa boljim nazivom. Komitet za izgradnju Kraljevske komisije za Veliku izložbu industrijskih dostignuća svih država sastojao se od četvorice ljudi – Metjua Digbija Vajata, Ovena Džonsa, Čarlsa Vajlda i velikog inženjera Ajzambada Kingdoma Brunela – a imao je jedan jedini nalog, da smisli projekt dostojan najveće izložbe svih vremena, koja treba da počne za deset meseci, u okviru ograničenog i smanjenog budžeta. Od četvorice članova komiteta, samo je mlađani Vajat imao arhitektonsko obrazovanje, ali ni on još ništa zapravo nije sagradio: u toj fazi svoje karijere, izdržavao se pisanjem. Vajld je bio inženjer koji je gotovo isključivo imao iskustva sa brodovima i mostovima. Džons se bavio uređivanjem enterijera. Samo je Brunel imao iskustva na krupnim projektima. Nesumnjivo je bio genije, ali krajnje problematičan, pošto je iznalaženje preseka između njegovih uzvišenih vizija i ostvarive realnosti zahtevalo vremenske i novčane infuzije.

Građevina koju su njih četvorica sada smislili bila je čudo, u lošem smislu. Ogromna, niska, mračna šupetina u kojoj vlada

pomrčina, ispunjena duhom i veseljem koliko i kakva klanica, izgledala je kao nešto što su na brzinu projektovale četiri čoveka radeći svaki za sebe. Troškovi jedva da su se mogli izračunati, ali to se i tako nije uopšte moglo sagraditi. Izgradnja bi zahtevala trideset miliona cigala, a nije postojala nikakva garancija da se taj broj uopšte mogao pribaviti, a kamoli ugraditi na vreme. Celu građevinu trebalo je da prekriva ono što je smislio Brunel, gvozdена kupola prečnika šezdeset metara – nesumnjivo upečatljiva, premda prilično čudna za jednu prizemnu zgradu. Niko nikada nije podigao nešto toliko glomazno i gvozdeno, a Brunel naravno nije mogao da počne da je sklapa i diže dok ispod nje ne bude nečega – i sve je to trebalo izvesti i dovršiti za deset meseci, za projekt koji je bio predviđen da potraje manje od pola godine. Ko će potom sve to da sruši i šta će biti s tom impozantnom kupolom i milionima cigala niko nije smeo ni da se zapita.

Usred krize koja je bila u punom zamahu stupio je smireni Džozef Pakston, glavni baštovan palate Čatsvort, doma vojvode od Devonšira (koji se, po neobičnom engleskom običaju, nalazio u Derbiširu). Pakston je bio pravo čudo. Rođen je 1803. godine u siromašnoj porodici u Bedfordširu; kad je navršio četrnaest godina poslali su ga da peče zanat baštovana, ali istakao se za šest godina koliko je vodio eksperimentalni botanički vrt za novo i prestižno Gradinarstveno društvo (koje je ubrzo postalo Kraljevstvo gradinarstveno društvo) u zapadnom Londonu – bio je to neverovatno odgovoran posao za nekoga ko je zapravo još bio običan mladić. On je tamo jednog dana razgovarao sa vojvodom od Devonšira koji je bio vlasnik obližnje palate Čizik i pozamašnog dela ostatka Britanskih ostrva – oko osamsto kvadratnih kilometara rodne zemlje između sedam veličanstvenih palata. Vojvodi se Pakston smesta veoma dopao, izgleda ne zbog toga što je ovaj iskazivao neku naročitu genijalnost, već zato što je govorio jasno i glasno. Vojvoda je bio tvrd na ušima i veoma je cenio kada neko razumljivo govori. Podstaknut time, pozvao je Pakstona da bude

glavni baštovan u Čatsvortu. Pakston je to prihvatio. Imao je tada dvadeset jednu godinu.

Bio je to verovatno najne očekivaniji i najmudriji potez koji je neki aristokrata ikada povukao. Pakston se latio posla sa toliko energije i predanosti da je to naprosto izazivalo oduševljenje. Projektovao je i ugradio slavnu Carsku fontanu, iz koje je mlaz vode mogao da šikne devedeset metara u vazduh – bio je to podvig hidroinženjeringa koji je i dan-danas prevaziđen samo jednom u Evropi; sagradio je najveći veštački stenjak u zemlji; projektovao je novo selo na imanju; postao najveći svetski stručnjak za dalije; osvajao nagrade za najbolje dinje, smokve, breskve i nektarine u zemlji; i napravio je ogroman tropski staklenik, poznat pod imenom Velika pećnica, koji je prekrivao četiri hiljade kvadratnih metara zemlje i bio toliko prostran da je kraljica Viktorija, prilikom jedne posete 1843. godine, mogla tuda da prođe u kočiji sa zapregom. Tako je dobro upravljao imanjima da je vojvodi umanjiо dugovanja za milion funti. S vojvodinim blagoslovom, pokrenuo je i vodio dva časopisa o baštovanstvu i nacionalne dnevne novine, *Dejli njuz*, koje je kratko vreme uređivao Čarls Dikens. Pisao je knjige o baštovanstvu, investirao tako mudro u deonice železničkih kompanija da su ga tri među njima pozvale da im bude u upravnom odboru, a u Birkenhedu blizu Liverpoola projektovao je i izgradio prvi opštinski park na svetu. To je toliko oduševilo Amerikanca Fredrika Loua Olmsteda da je svoj projekt Central parka u Njujorku zasnovao na Pakstonovom. Godine 1849, glavni botaničar iz Kjuа poslao je Pakstonu redak i oboleo ljiljan, zapitavši ga može li da ga nekako spase. Pakston je projektovao specijalni staklenik i – nimalo se nećete iznenaditi kad to čujete – biljka je za tri meseca procvetala.

Kada je saznao da se članovi komiteta Velike izložbe muče oko projekta hale, palo mu je na pamet da bi nešto nalik na njegove staklenike moglo da upali. Dok je predsedavao sastanku jednog komiteta Midlendske železnice, načrčkao je grubi crtež na parčetu papira za upijanje mastila i dovršio tehničke crteže spremne za

reviziju za samo dve nedelje. Taj projekt je zapravo prekršio sva pravila konkursa. Bio je dostavljen posle krajnjeg roka i, pored sveg tog stakla i gvožđa, predviđao je mnogo zapaljivih materijala – ponajpre, ogromne površine drvenih podova – što je bilo strogo zabranjeno. Arhitektonski konsultanti su ukazali, sasvim osnovano, na to da Pakston nije obrazovani arhitekta i da se nikada ranije nije okušao u nečem toliko velikom. Ali opet, naravno, nije ni bilo ko drugi. Zbog toga niko nije mogao s punim ubeđenjem da tvrdi da će to biti izvodljivo. Mnogi su se brinuli da će u građevini vladati neizdrživa vrućina kad je ispuni vrelo sunce i gomila posetilaca. Drugi su strepeli da će se visoke šipke zastakljenja širiti na letnjoj toploti i da će se staklena okna tiho izvaliti i stropoštati u vrevu ljudi. Najviše su bili zabrinuti zbog mogućnosti da zdanje tako krhkog izgleda jednostavno ne odnese oluja.

Dakle, rizici su bili znatni i svi su ih bili svesni, ali opet, posle samo nekoliko dana oklevanja ispunjenog strepnjom, članovi komiteta odobrili su Pakstonov plan. Ništa – ali baš ništa – ne govori više toga o viktorijanskoj Britaniji i o tome koliko je ona bila kadra za briljantna rešenja, od činjenice da je podizanje najsmelije i najosobenije građevine veka bilo povereno jednom baštovanu. Za Pakstonovu Kristalnu palatu uopšte nisu bile potrebne cigle – štaviše, ni malter, ni cement, ni temelji. Ona je samo sklopljena i postavljena na tlo kao šator. To nije bilo samo genijalno rešenje za monumentalni izazov, već i radikalno odstupanje od svega što je ikada ranije pokušano.

Glavna vrlina prozračne Pakstonove palate bila je činjenica da se ona mogla prefabrikovati od standardnih delova. U njenom srcu nalazila se jedna jedina komponenta – gvozdeni podupirač širine devedeset centimetara i dužine sedam metara koji se mogao vezivati sa odgovarajućim podupiračima u ram za kačenje stakla za zgradu – gotovo devedeset tri hiljade kvadratnih metara tog materijala, trećine stakla koje se u Britaniji obično proizvede za godinu dana. Projektovana je specijalna pokretna platforma koja se kretala duž nosača krova tako da su radnici mogli da ugrađuju

18.000 staklenih ploča nedeljno – takva stopa produktivnosti bila je, a i danas je, čudesno efikasna. Da bi savladao ogromnu količinu oluka koji su bili neophodni – sve u svemu preko trideset kilometara – Pakston je projektovao mašinu kojom je upravljala mala ekipa ljudi i koja je mogla da okači šeststo metara oluka dnevno – za tu količinu je ranije bio potreban rad tri stotine ljudi u jednom danu. U svakom smislu, taj projekt je bio pravo čudo.

Pakston je imao mnogo sreće sa pogodnim trenutkom za sve to, jer je upravo u vreme Velike izložbe staklo najednom postalo raspoloživo kao nikada pre. Staklo je oduvek bilo rizičan materijal. Teško ga je bilo dobro izraditi niti ga je bilo naročito lako praviti, zbog čega je otkad postoji uglavnom bilo stvar luksuza. Na svu sreću, dva nedavna tehnološka otkrića to su izmenila. Najpre, Francuzi su izumeli pločno staklo – koje je dobilo takvo ime zato što se istopljeno staklo razlivalo po stolovima poznatim kao ploče. To je isto tako prvi put omogućilo izradu uistinu velikih staklenih okana, te time i pojavu izloga. Međutim, pločno staklo je moralo da se deset dana hladi posle valjanja, što je značilo da je svaki sto najčešće van upotrebe, i da svaka ploča zahteva mnogo brušenja i poliranja. Zbog toga je to staklo, naravno, bilo skupo. Godine 1838, došlo je do izuma jeftinije varijante – valjčastog stakla. Ono je imalo gotovo sve vrline pločnog stakla, ali se brže hladilo i trebalo mu je manje poliranja, pa se moglo proizvoditi mnogo jeftinije. Najednom se poveliko staklo moglo proizvoditi ekonomično u neograničenim količinama.

Uz to je išlo i ukidanje dva stara nameta: poreza na prozore i poreza na staklo (koji je, strogo govoreći, bio akcizna dažbina). Porez na prozore potiče iz 1696. i bio je toliko visok da su ljudi izbegavali da ugrađuju prozore u zgrade gde god su to mogli. Zazidani otvori nalik prozorima koji danas postoje na tako brojnim starim zgradama u Britaniji nekada su se obično farbali tako da izgledaju kao prozori. (Ponekad je živa šteta što i sada nije tako.) Porez je ogorčeno kritikovan kao „porez na vazduh i svetlo“ i zbog

njega su mnoge sluge i drugi ljudi malih primanja bili osuđeni da žive u prostorijama koje se nisu mogle vetriti.

Druga dažbina, uvedena 1746, nije bila zasnovana na broju prozora već na težini stakla u njima, pa su se stakla pravila tanka i slaba u čitavom džordžijanskom periodu, a prozorski ramovi morali su da budu robusni kako bi to nadoknadili. Dobro poznata okna sa metom takođe su u to vreme postala redovna pojava. Ona su bila posledica načina pravljenja stakla koji je dovodio do proizvodnje takozvanog krunskog stakla (ime je dobilo po tome što je pomalo konveksno, ili u obliku krune). Centar mete je bio mesto na staklenoj ploči gde je bio pričvršćen duvačev pontil – alatka za duvanje. Pošto je taj deo stakla bio manjkav, na njega se nije plaćao porez, pa je bio primamljiv za štedljivce. Okna sa metom postala su popularna u jeftinim svratištima i radnjama, kao i na zadnjim zidovima privatnih kuća gde kvalitet nije bio važan. Namet na staklo bio je ukinut 1845, nešto pre nego što je navršio dvesta godina, a usledilo je i ukidanje poreza na prozore, zgodno i na sreću, 1851. godine. Baš u trenutku kada je Pakstonu trebalo više stakla nego bilo kome ikada pre, cena mu je smanjena za više od polovine. To je, zajedno sa tehnološkim promenama i nezavisno pojačanom proizvodnjom, bio impuls koji je omogućio postojanje Kristalne palate.

Završena zgrada bila je dugačka tačno 555,3 metra odnosno 1.851 stopu (u čast godine), široka 122,4 metra i visoka 33 metra duž centralne kičme – dovoljno prostrana da se u nju smesti avnija brestova koja je izazivala toliko divljenja i koja bi inače morala da bude raskršćena. Zbog veličine, građevina je zahtevala mnogo materijala: 293.655 staklenih okana, 33.000 gvozdених podupirača i desetine hiljada stopa drvenog poda, a opet, zahvaljujući Pakstonovim metodima konačni troškovi iznosili su sasvim prihvatljivih 80.000 funti. Od početka pa do kraja, radovi su trajali nešto kraće od trideset pet nedelja. Izgradnja katedrale svetog Pavla trajala je trideset pet godina.

Tri kilometra dalje gradio se novi Parlament već čitavu deceniju i još nije bio ni blizu završetka. Jedan novinar *Panča* predložio je, donekle u šali, da vlada angažuje Pakstona da projektuje Kristalni parlament. Pojavila se uzrečica za svaki problem koji se pokazao nerešivim: „Pitajte Pakstona.“

Kristalna palata je istovremeno bila i najveća i najsvetlija, najprozračnija građevina na svetu. Danas smo navikli da nailazimo na staklo u izobilju, ali nekome ko je živio oko 1851. godine zamisao da šeta kroz kubike i kubike prozračnog svetla *unutar* zgrade bila je zapanjujuća – vrtoglava čak. Prvo što je posetilac pri dolasku izdaleka video od Izložbene hale, svetlucave i providne, zaista ne možemo ni da zamislamo. Sigurno je to bio prizor tanan i nestalan, čudesno neverovatan koliko i mehur sapunice. Svakome ko bi ušao u Hajd park, prvi pogled na Kristalnu palatu koja je lebdela nad krošnjama i iskrila se na suncu, sigurno je bio trenutak velelepности od koje bi mu zaklecala kolena.

II

Dok je Kristalna palata nicala u Londonu, sto osamdeset kilometara na severoistoku, kraj drevne seoske crkve, pod prostranim nebom Norfoka, mnogo skromnije zdanje zidano je 1851. u selu nedaleko od tržnog grada Vajmondema: parohijski dom nejasno zamišljen i nepravilno projektovan, pod neobičnim krovom sa zabatima od brodskih dasaka i sa živahnim dimnjacima u smotreno gotskom stilu – „povelika kuća i sasvim udobna na neki postojan, ružan i poštovanja dostojan način“, kako je takve građevine opisala Margaret Olifant, izuzetno popularna i plodna viktorijanska spisateljica, u romanu *Odgovorni paroh*.

To je zgrada kojom ćemo se baviti na sledećih pet stotina stranica. Projektovao ju je izvesni Edvard Tal iz Ališama, arhitekta neverovatno lišen talenta, kao što ćemo videti, za mladog sveštenika iz dobre porodice, čoveka po imenu Tomas Dž. G. Maršam.

Sa dvadeset devet godina, Maršam je bio korisnik sistema koji je njemu i drugima kao što je on omogućavao da izuzetno dobro žive, tražeći zauzvrat veoma malo.

Godine 1851, kad počinje naša priča, je 17.621 anglikanskih sveštenika bilo, a jedan seoski paroh, koji je morao da brine o samo nekih 250 duša, dobijao je prosečan prihod od 500 funti – koliko i viši javni službenik poput Henrija Koula, čoveka zaslužnog za Veliku izložbu. Pristupanje crkvi postalo je jedna od dve obavezne aktivnosti mlađih sinova plemića i gospodskog staleža (karijera u vojsci bila je ona druga) tako da su često na taj položaj donosili i porodično bogatstvo. Mnoga nameštenja nosila su sa sobom i znatan prihod od davanja u zakup crkvenog ili obradivog zemljišta koje je išlo uz posao. Čak su i najnepovlašćeniji službenici, uopšteno uzev, bili imućni. Džejn Ostin je odrastala u parohijskom domu koji je smatrala sramno manjkavim, u Stiventonu u Hempširu, ali u njemu su postojali dnevna soba, kuhinja, salon, radna soba i biblioteka, te sedam spavaćih soba – što nije baš bio smeštaj za zlopaćenje. Najraskošnije nameštenje od svih bilo je u Dodingtonu u Kembridžširu, sa 154 kvadratna kilometra zemlje i srećnom parohu donosilo je godišnji prihod od 7.300 funti – što je u današnjem novcu otprilike pet miliona – sve dok imanje nije razdeljeno 1865. godine.*

Sveštenici Engleske crkve delili su se u dve grupe: na vikare i parohu. Razlika je bila neznatna duhovno, ali velika ekonomski. Istorijski, vikari su bili zamena za župnike (reč od koje je njihov naziv nastao jeste *vicarious*, i ukazuje na ulogu surogata), ali u

* Poređenje vrednosti iz 1851. sa današnjim nije jednostavno zato što se one mogu računati primenom mnogih različitih mera, i ono što bi danas moglo biti skupo (obradiva zemlja, nastanjena posluga) bilo je često relativno jeftino tada, i obrnuto. Zahvalan sam profesoru Ranaldu Mičiju sa Duramskog univerziteta za predlog da kao najprecizniju meru koristim indekse maloprodajnih cena između 1851. i danas. Tako posmatrano, 500 funti gospodina Maršama danas bi vredelo oko 400.000 (ili 630.000 dolara). Dohodak po glavi stanovnika je 1851. u Britaniji iznosio jedva nešto više od 20 funti. [Prim. aut.]

doba gospodina Maršama ta razlika se mahom izgubila i da li su nekog paroha (od latinskog *persona ecclesiae*) nazivali vikarom ili župnikom uglavnom je zavisilo od lokalne tradicije. Međutim, razlika u prihodima nikada se nije izgubila.

Sveštenicima plata nije stizala od crkve, već od rente i desetka. Postojale su dve vrste desetka: veliki, koji su se odnosili na glavne useve kao što su pšenica i ječam, te mali, kao povrće iz bašte, plodovi šumskog drveća i druga uzgred prikupljana krma. Župnici su dobijali velike desetke, a vikari male, što je značilo da su župnici obično bili imućniji, ponekad znatno. Deseci su neprestano izazivali napetost između crkve i seljaka, i 1836, godinu dana pre nego što je kraljica Viktorija zasela na presto, doneta je odluka da se stvari pojednostave. Otad, umesto da lokalnom svešteniku daje dogovoreni deo useva, seljak mu je plaćao fiksnu godišnju svotu na osnovu vrednosti svoje zemlje. To je značilo da su sveštenici imali pravo na deo koji im je bio dodeljen čak i kada su seljaci imali lošu godinu, što je opet značilo da su za sveštenike postojale samo dobre godine.

Uloga seoskog sveštenika bila je izuzetno neodređena. Pobožnost nije za njih bila obavezan uslov, i nije se čak ni očekivala. Prijem u Englesku crkvu zahtevao je univerzitetsku diplomu, ali većina popova čitala je klasike i nije uopšte izučavala bogoslovlje, tako da oni nisu prolazili kroz obuku za držanje propovedi, davanje nadahnuća, utehe ili značajne hrišćanske podrške drugima. Mnogi se nisu trudili čak ni da smišljaju propovedi, već su samo kupovali veliku knjigu sa pripremljenim propovedima i čitali po jednu nedeljno.

Premda nikome to nije bila namera, tako je stvorena klasa imućnih i obrazovanih ljudi sa mnogo slobodnog vremena. Zahvaljujući tome, mnogi među njima počeli su, sasvim spontano, da čine izvanredne stvari. Nikada u istoriji nije bilo grupe ljudi koja se upustila u širi raspon časnih aktivnosti koje ni u kom smislu nisu bile njihov posao.

Razmotrimo samo nekolicinu:

Džordž Bajldon, vikar u zabačenom kraju Jorkšira, imao je tako slabu posetu propovedi da je polovinu svoje crkve preuredio

u kokošinjac, ali je zato postao samouki autoritet za lingvistiku i priredio je prvi rečnik islandskog jezika na svetu. Nedaleko odatle, Lorens Stern, vikar u jednoj parohiji blizu Jorka, pisao je popularne romane, među kojima je najbolje upamćen ostao *Život i gledišta Tristrama Šendija, džentlmena*. Edmund Kartrajt, župnik u jednoj seoskoj parohiji u Lesterširu, izumeo je mehanički razboj zahvaljujući kojem je Industrijska revolucija zaista i postala industrijska; u vreme Velike izložbe, više od 250.000 njegovih razboja bilo je u upotrebi samo u Engleskoj.

U Devonu, velečasni Džek Rasel odgajio je terijera koji je nazvan po njemu, dok je u Oksfordu velečasni Vilijam Baklend napisao prvi naučni opis dinosaurusu i, nimalo slučajno, postao glavni svetski autoritet za koprolite – fosilni izmet. Tomas Robert Maltus, u Sariju, napisao je *Esej o principu populacije* (u kom je, sećate se toga iz školskih dana, tvrdio kako uvećanje zaliha hrane nikako ne može da prati rast stanovništva zbog matematičkih razloga) i tako osnovao disciplinu političke ekonomije. Velečasni Vilijam Grinvel iz Durama bio je rodonačelnik savremene arheologije, premda ga ribolovci bolje pamte kao izumitelja „Grinvelove dike“, najomiljenije varalice za pecanje pastrmki.

U Dorsetu, čovek sa drčnim imenom Oktavijus Pikard-Kembridž postao je vodeći svetski stručnjak za paukove, dok je njegov savremenik velečasni Vilijam Šepard napisao istoriju masnih viceva. Džon Klejton iz Jorkšira prvi je u praksi demonstrirao korišćenje gasnog osvetljenja. Velečasni Džordž Garet iz Mančestera izumeo je podmornicu.* Po Adamu Badlu, župniku botaničaru iz

* Lada je nosila ime *Resurgam*, što je značilo „Dići ću se opet“, ali ispostavilo se da je to ime bilo donekle zlosrećno pošto je brod potonuo u oluji na Irskom moru tri meseca posle porinuća 1878, i nikada se nije opet digao na površinu. A kad smo već kod toga, nije ni Garet. Obeshrabren tim iskustvom, digao je ruke od svešteničkog poziva i pronalazaštva i preselio se na Floridu, gde se dao u zemljoradnju. Ispostavilo se da je i to prošlo katastrofalno, i on je okončao niz razočaranja i sunovrata postavši pešadinac u američkoj vojsci za vreme Špansko-američkog rata, pre nego što je 1902. umro u Njujorku, od tuberkuloze, osiromašen i zaboravljen. [Prim. aut.]

Eseksa, ime je dobila biljka badleja. Velečasni Džon Makenzi Bejkon iz Berkšira bio je pionir u letu balonima i začetnik fotografije iz vazduha. Sabin Bering-Guld je napisao crkvenu himnu „Napred, hrišćanski vojnici“ i – daleko neočekivanije – prvi roman u kom se pojavljuje vukodlak. Velečasni Robert Stiven Hoker iz Kornvola pisao je izuzetno dobru poeziju i divili su mu se Longfelou i Tenison, premda je on donekle uznemiravao svoje parohijane tako što je na glavi nosio ružičasti fes i dobar deo života provodio pod snažnim i smirujućim uticajem opijuma.

Džilbert Vajt, u Zapadnim šumama Hempšira, postao je najcenjeniji prirodnjak svog doba i napisao sjajnu, i dan-danas omiljenu *Prirodnjačku istoriju Selborna*. U Northamptonširu je velečasni M. Dž. Berkli postao vodeći stručnjak za gljivice i biljna oboljenja; manje se proslavio time što je izgleda bio odgovoran za širenje mnogih štetnih bolesti, uključujući i onu najpogubniju od svih pošasti domaćeg biljnog sveta, praškastu buđ. Džon Mičel, župnik u Derbiširu, naučio je Vilijama Heršela kako da napravi teleskop, koji je potom Heršel upotrebio i otkrio Uran. Mičel je isto tako smislio način da se izmeri težina Zemlje, što je svakako bio najgenijalniji praktični naučni eksperiment u celom osamnaestom veku. On je umro pre nego što je eksperiment mogao da se izvede i njega je u Londonu kraju priveo Henri Kavendiš, briljantni rođak Pakstonovog poslodavca, vojvode od Devonšira.

Najosobeniji sveštenik od svih možda je bio velečasni Tomas Bejs iz Tunbridž Velsa u Kentu, koji je živeo otprilike od 1701. do 1761. On je po svim izveštajima bio stidljiv i beznadežan kao propovednik, ali zato izvanredno nadaren matematičar. Razvio je matematičku jednačinu koja je postala poznata kao Bejsova teorema i koja izgleda ovako:

$$p(\theta|\gamma) = \frac{p(\theta)p(\gamma|\theta)}{\int p(\eta)p(\gamma|\eta)d\eta}$$

Ljudi koji razumeju Bejsovu teoremu mogu je koristiti kako bi rešavali složene probleme u vezi sa distribucijom verovatnoće – ili inverznim verovatnoćama, kako se to povremeno naziva. To je način da se dođe do statistički pouzdanih verovatnoća zasnovanih na delimičnim informacijama. Najneobičnija osobina Bejsove teoreme bilo je to što se ona nije mogla praktično primeniti bez računara koji bi obavljali neophodne kalkulacije, tako da je u svoje doba ona bila zanimljiva ali fundamentalno besmislena vežba. Bejs je očigledno svoju teoremu toliko nipodaštavao da se nije čak ni potrudio da je obznani. Jedan njegov prijatelj poslao ju je Kraljevskom društvu u London 1763, dve godine posle Bejsove smrti, gde je ona objavljena u *Filozofskim transakcijama*, glasilu društva, sa skromnim naslovom „Esej o mogućem rešavanju problema u doktrini slučaja“. Zapravo, bila je to prekretnica u istoriji matematike. Danas se Bejsova teorema koristi u modeliranju klimatskih promena, predviđanju ponašanja berzi, utvrđivanju radiougljeničnih datuma, tumačenju kosmoloških događaja i mnogo čemu još gde su posredi verovatnoće – a sve to samo zbog promišljenih beleški jednog engleskog sveštenika iz osamnaestog veka.

Bilo je mnogo drugih sveštenika koji nisu dali velika dela, ali su imali prilično slavnu decu. Džon Drajdin, Kristofer Ren, Robert Huk, Tomas Hobs, Oliver Goldsmit, Džejn Ostin, Džoša Rejnolds, Samjuel Tejlor Kolridž, Horacio Nelson, sestre Bronte, Alfred Lord Tenison, Sesil Rouds i Luis Kerol (koji je i sam bio rukopoložen, premda se nikad nije bavio sveštenečkim pozivom), bili su potomci župnika. Neproporcionalni uticaj sveštenstva može se delimično shvatiti pomoću pretrage reči u elektronskoj verziji *Rečnika nacionalne biografije*. Unesite „župnik“ i dobićete gotovo 4.600 pogodaka, dok „vikar“ daje još 3.300. To se da porediti sa očigledno skromnijih 338 za „fizičar“, 492 za „ekonomist“, 639 za „izumitelj“ i 741 za „naučnik“. (Zanimljivo je da to nije mnogo veći broj odrednica od onog koji se dobija kad se unesu reči „razvratnik“, „ubica“ ili „ludak“, dok ih znatno nadilazi rezultat za reč „ekscentrik“ sa 1.010 odrednica.)

* * *

Sveštenici su se toliko međusobno razlikovali da je lako zaboraviti kako su ovi ljudi zapravo bili neobični, i da je većina podsećala na našeg gospodina Maršama koji, sve i da je imao ikakvih dostignuća, ili makar i ambicija, o tome nije ostavio nikakvog traga. Robert Maršam je izumeo fenologiju, nauku (ako to nije malčice prejaka reč) o praćenju sezonskih promena – prvih pupoljaka na drveću, prve kukavice u proleće i tako dalje. Mogli biste pomisliti da su ljudi to svejedno činili spontano, ali zapravo niko nije, bar ne sistematično, i pod Maršamovim uticajem to je postala veoma popularna i vrlo cenjena razbibriga širom sveta. U Americi, njegov odani sledbenik bio je Tomas Džeferson. Čak i kao predsednik, pronalazio je vremena da beleži prvo i poslednje pojavljivanje trideset sedam vrsta voća i povrća na vašingtonskim pijacama, a nalagao je i svom agentu u Montičelu da tamo posmatra slične stvari ne bi li ustanovio da li se u datumima između ta dva mesta mogu uočiti znatnije razlike. Kad savremeni klimatolozi kažu da jabuka o proleće cveta tri nedelje preuranjeno u odnosu na prethodne periode i tako to, često kao izvorni materijal koriste ono što je zabeležio Robert Maršam. Taj Maršam je ujedno bio i jedan od najimućnijih zemljoposjednika u Istočnoj Angliji, s velikim imanjem u selu neobičnog imena Straton Stroules*, blizu Noriča, gde je Tomas Džon Gordon Maršam rođen 1821, i gde je proveo najveći deo života pre nego što je prevalio dvadesetak kilometara kako bi postao župnik u našem selu.

Ne znamo gotovo ništa o tome kako je Tomas Maršam tamo živeo, ali slučajno znamo dosta o svakodnevnom životu seoskih paroha u dugom razdoblju seoskih paroha zahvaljujući spisima jednog koji je živeo u obližnjoj parohiji Veston Longvil, osam kilometara severno, preko njiva (tako da se taman nazire sa krova našeg parohijskog doma). Njegovo ime bilo je Velečasni Džejm

* Engl.: *strawless* – bukvalno: bez slame. (Prim. prev.)

Vudford i on je tu bio pedeset godina pre Maršama, ali život se u međuvremenu nije mnogo promenio. Vudford nije bio naročito pobožan, učen ili nadaren, ali živeo je punim plućima i četrdeset pet godina vodio živahan dnevnik, što nam omogućava da steknemo neobično detaljan uvid u život jednog seoskog sveštenika. Zaboravljen duže od stotinu godina, taj dnevnik je ponovo otkriven i objavljen u sažetom obliku 1924. godine kao *Dnevnik seoskog paroha*. Postao je međunarodni bestseler iako je bio, kako je to napomenuo jedan kritičar, „jedva nešto više od hronike proždrljivosti“.

Količina hrane koja se iznosila na stolove u osamnaestom veku bila je zapanjujuća, a Vudford je retko imao obrok koji nije s ljubavlju i u tančine opisao. Evo stavki koje su bile prisutne na tipičnoj večeri 1784. godine: doverska riba u sosu od jastoga, pile, volovski jezik, pečena govedina, supa, teleći file sa pečurkama, pita od goluba, brizle, guščetina i grašak, džem od kajsija, kolači od sira, dinstane gljive i poslastice natopljene šerijem i premazane pekmezom. Za vreme nekog drugog obroka mogao je da bira između pladnja linjaka, šunke, tri vrste živine, dve pečene patke, svinjskog vrata, pudinga i torte od šljiva, kolača od jabuka i raznoraznog voća i oraha, a sve je to zalivao crnim i belim vinom, pivom i jabukovačom. Ništa nije moglo da se ispreči dobrom obroku. Kada je Vudfordu umrla sestra, on je svoju iskrenu tugu opisao u dnevniku, ali je ujedno pronašao mesta da napomene: „Danas za večeru fino pečena ćurka“ (*sic*). A u dnevniku nema gotovo ničeg iz spoljnog sveta. Američki rat za nezavisnost jedva se i pominje. Kada je 1789. pala Bastilja, on je tu činjenicu pribeležio, ali je veći prostor posvetio onome što je doručkovao. I sasvim prikladno, poslednji zapis u njegovom dnevniku odnosi se upravo na jedan obrok.

Vudford je bio sasvim pristojno ljudsko biće – s vremena na vreme je slao hranu siromasima i živeo krajnje neporočno – ali tokom svih tih godina koje pokriva njegov dnevnik ničim nije natuknuo da je makar na tren pomislio kako da pripremi

propoved, niti da je osećao prema svojim parohijanima ma kakvu posebnu privrženost osim radosti zbog toga što može da im se pridruži za obedom kad god bi mu to ponudili.

Jednostavno se ne može ustanoviti kako se gospodin Maršam uklapao u sve ovo. Ako je njegov životni cilj bio da ostavi za sobom što manji trag u istoriji, on ga je ispunio sa veličanstvenim uspehom. Godine 1851. njemu je bilo dvadeset devet i bio je neoženjen – što će ostati do kraja života. Njegova kućepaziteljka, žena sa zanimljivim i neobičnim imenom Elizabet Vorm*, ostala je uz njega pedesetak godina sve do svoje smrti 1899, tako da ga je makar ona smatrala dovoljno prijatnim da mu pravi društvo, ali ne možemo da znamo je li tako mislio, ili nije, još neko osim nje.

Međutim, postoji jedna mala, ohrabrujuća naznaka. Poslednje nedelje u martu 1851, Engleska crkva je sprovela istraživanje širom zemlje kako bi ustanovila koliko je tog dana ljudi zaista bilo u crkvi. Rezultati su bili poražavajući. Više od polovine ljudi u Engleskoj i Velsu uopšte nije išlo u crkvu, a samo ih je 20 procenata odlazilo na anglikanske službe. Koliko god genijalni bili u smišljanju matematičkih teorema ili pisanju islandskih rečnika, sveštenici očevidno više nisu bili značajni u svojim zajednicama kao nekada. Na svu sreću, u parohiji gospodina Maršama to se nije dalo primetiti. Popis pokazuje da se te nedelje na jutarnjoj službi pojavilo 79 vernika, dok ih je po podne došlo 86. To je bilo gotovo 70 procenata ukupnog broja parohijana za koje je bio nadležan – rezultat mnogo, mnogo bolji od proseka na nivou cele zemlje. Pod pretpostavkom da je obično toliko ljudi dolazilo na njegove propovedi, izgleda da je naš gospodin Maršam bio veoma cenjen.

III

U istom mesecu kada je Engleska crkva sprovela istraživanje posećenosti propovedi, Britanija je obavila desetogodišnji popis

* Engl.: *worm* – glista, crv. (Prim. prev.)

stanovništva, posle kog je sa velikom sigurnošću zaključeno kako u zemlji živi 20.959.477 stanovnika. Bilo je to samo 1,6 procenata svih ljudi na svetu, ali može se pouzdano reći da nigde nije postojala tako bogata i produktivna frakcija. Tih 1,6 procenata ljudi iz Britanije proizvodilo je polovinu svih količina uglja i gvožđa na planeti, kontrolisalo bezmalo dve trećine pomorske trgovine i obavljalo jednu trećinu čitave trgovine. Gotovo sav gotov pamuk na svetu proizvodio se u britanskim pogonima na mašinama izmišljenim i napravljenim u Britaniji. Londonske banke imale su u depozitu više novca nego svi drugi finansijski centri sveta zajedno. London je bio u srcu ogromnog i rastućeg carstva koje će na svom vrhuncu prekrivati trideset miliona kvadratnih kilometara, a himna „Neka Bog čuva kraljicu“ biće državna svečana pesma za četvrtinu svetskog stanovništva. Britanija je predvodila svet u gotovo svakoj merljivoj kategoriji. Bila je najbogatija, najinovativnija, najuspešnija država tog doba – nacija u kojoj su čak i baštovani mogli da se proslave.

Najednom, prvi put otkad je sveta i veka, u životu većine ljudi bilo je dovoljno svega. Karl Marks, koji je živeo u Londonu, primetio je s prizvukom čuđenja, i jedva primetnom naznakom bespomoćnog divljenja, kako je u Britaniji moguće kupiti pet stotina vrsta čekića. Posvud se nešto dešavalo. Današnji Londonci žive u velikom viktorijanskom gradu; viktorijanci su, da tako kažemo, živeli kroz njega. Za dvanaest godina, u Londonu je otvoreno osam železničkih stanica. Razmere poremećaja – rovovi, tuneli, iskopano blato, gužve kola i drugih vozila, dim, graja, gungula – koji su bili izazvani izgradnjom gradske železnice, mostova, kanalizacije, pumpnih stanica, elektrana, podzemnih linija i svega ostalog, bile su takve da je viktorijanski London ne samo bio najveći grad na svetu već i najbučnije, najsmrdljivije, najblatnjavije, najžurbnije, najzakrčenije i najraskopanije mesto koje je svet ikada video.

Popis iz 1851. pokazao je takođe da je u Britaniji sada više ljudi stanovalo u gradovima nego na selu – to se tada prvi put dogodilo u čitavom svetu – a najvidljivija posledica toga bile su dotad neviđene

gužve. Ljudi su sada radili masovno, putovali masovno, školovali se, služili zatvorske kazne i lečili se u bolnicama masovno. Kada su išli nekud da uživaju, činili su to masovno, a nigde nisu odlazili s tolikim oduševljenjem i ushićenjem kao u Kristalnu palatu.

Ako je građevina sama po sebi bila čudesna, čudesa u njoj nisu bila ništa manja. Gotovo 100.000 predmeta bilo je izloženo i raspoređeno u oko 14.000 izložbi. Među novitetima bili su i nož sa 1.851 sečivom, nameštaj izrezbaren od dovoljno velikih komada uglja (samo da bi se dokazalo kako se to može uraditi), četvorostrani klavir za prijatne kvartete, krevet koji se pretvarao u splav za spasavanje i još jedan koji je zaprepašćene ljude sa sebe stresao u tek napunjenu kadu, leteće skalamerije svih mogućih vrsta (osim onih koje bi zaista mogle da lete), instrumenti za puštanje krvi, najveće ogledalo na svetu, ogromni komad ptičjeg izmeta iz Perua, slavni dijamanti Houp i Koh-i-Nor,* model predloženog visećeg mosta koji bi povezao Britaniju i Francusku, te beskrajni niz mašina, tekstila i proizvoda sa svih strana sveta. *Tajms* je objavio proračun po kom je bilo potrebno dve stotine sati da se sve to vidi.

Nisu svi eksponati bili podjednako šljašteći. Njufaundlend je posvetio čitav svoj izložbeni prostor istoriji i proizvodnji ribljeg ulja od jetre bakalara, te je tako to postala oaza mira koju su izuzetno cenili oni željni odmora od tiskanja u masi. Odeljak za Sjedinjene Države gotovo da se nije ni ispunio. Kongres je, u naletu tvrdičluka, odbio da poveća budžet, pa je novac za to morao da se prikuplja iz privatnih izvora. Nažalost, kada su američki proizvođači stigli u London ustanovljeno je da su organizatori platili taman toliko da roba stigne do dokova, a ne i dalje, u Hajd park. Baš kao što očigledno nije bilo novca odvojenog sa strane za postavljanje

* Koh-i-Nor je dve godine pre toga postao jedan od krunskih dragulja, pošto ga je britanska vojska pronašla (ili ukrala, zavisno od gledišta) za vreme osvajanja Pandžaba u Indiji. Većina ljudi bila je razočarana Koh-i-Norom. Premda ogroman, od gotovo 200 karata, loše je bio izbrušen i razočaravajuće lišen sjaja. Posle izložbe, on je smelo prerađen u svetlucaviji kamen od 109 karata i ugrađen u kraljevsku krunu. [Prim. aut.]

ekspozata i njihovo održavanje sledećih pet meseci. Na svu sreću, američki filantrop Džordž Pibodi, koji je živeo u Londonu, isprpio se i hitno obezbedio 15.000 dolara, izbavivši američku delegaciju iz krize koju je sama izazvala. Sve je to dodatno ojačalo manje-više univerzalno ubeđenje da su Amerikanci tek prijazni primitivci koji još nisu spremni da bez nadzora kroče na svetsku pozornicu.

Stoga je bilo donekle iznenađujuće kada su ekspozati postavljani i kad se ispostavilo da je američki odeljak mesto čarolija i čudesa. Gotovo sve američke mašine radile su ono što je svet od mašina usrdno priželjkivao – štancale su eksere, sekle kamen, odlivale sveće – ali toliko uredno, brzo i neumorno pouzdano da su druge zemlje samo treptale u čuđenju. Mašina za šivenje Elajasa Haua očarala je dame i predstavila im neverovatnu budućnost u kojoj bi jedna od najtegnijih razbibriga života u domaćinstvu mogla postati zapravo uzbudljiva i zabavna. Sajrus Makormik je izložio žetelicu koja je mogla da obavlja posao četrdesetorice ljudi – bila je to tvrdnja toliko neverovatno smela da gotovo niko nije poverovao u to sve dok žetelicu nisu odvezli na jednu farmu u okolini Londona i pokazali kako ona može da radi upravo ono što su izlagači i obećavali. Najuzbudljiviji od svega bio je repetirajući revolver Samjuela Kolta, koji ne samo što je bio čudesno smrtonosan već i napravljen od međusobno zamenljivih delova, a taj metod proizvodnje bio je toliko osoben da je postao poznat kao „američki sistem“. Samo je jedna domaća tvorevina mogla da se meri sa tim virtuoznim osobinama novotarija, upotrebljivosti i preciznosti mašinskog doba – sama Pakstonova velika hala, a njoj je bilo suđeno da nestane čim se izložba završi. Za mnoge Evropljane to je bila prva uznemirujuća naznaka da ti seljani koji žvaču duvan preko bare tiho stvaraju sledećeg industrijskog kolosa – bio je to preobražaj toliko neverovatan da većina nije u to htela da poveruje čak ni dok se događalo.

Najpopularniji na Velikoj izložbi uopšte nisu bili ekspozati, već elegantne „sobe za osamu“ gde su posetioci mogli da se olakšaju u udobnosti, i tu je ponudu sa zahvalnošću i oduševljenjem prihvatilo 827.000 ljudi – po 11.000 dnevno. Javni toaleti u Londonu bili su

1851. žalosno malobrojni. U Britanskom muzeju, 30.000 posetilaca dnevno moralo je da deli samo dva poljska klozeta. U Kristalnoj palati u toaletima se mogla puštati voda, i to je posetioce toliko očaralo da je otpočelo modu ugrađivanja toaleta sa kazančićima kod kuće – što će ubrzo imati katastrofalne posledice po London, kao što ćemo već videti.

Velika izložba nudila je i društvena otkrića pored sanitarnih, jer bilo je to prvi put da su se okupili ljudi svih klasa i da im je bilo dozvoljeno da se mešaju u prisnoj međusobnoj blizini. Mnogi su se plašili da će se ispostaviti kako prost svet – „Neoprana rulja“, kako ih je Vilijam Mejkpis Tekeri nazvao godinu dana ranije u svom romanu *Istorija Pendenisa* – nije vredan tog poverenja pa će pokvariti uživanje boljima od sebe. Možda dođe čak i do sabotaze. Na kraju krajeva, bilo je to samo tri godine posle narodnog ustanka 1848, koji je grčevito prožeo Evropu i oborio vlade u Parizu, Berlinu, Krakovu, Budimpešti, Beču, Napulju, Bukureštu i Zagrebu.

Naročito je vladao strah da će izložba privući Poveljaše i druge slične njima. Poveljizam je bio popularan pokret nazvan po Narodnoj povelji iz 1837. u kojoj su se zahtevale brojne političke reforme – sve prilično skromne, kad ih sada razmotrimo – od ukidanja trulih i džepnih opština do usvajanja univerzalnog prava glasa za muškarce.* U rasponu od samo oko jedne decenije, Poveljaši su izneli niz peticija pred parlament, a jedna od njih bila je dugačka

* „Trule opštine“ bile su izborne jedinice u kojima je član parlamenta mogao da bude izabran zahvaljujući glasovima malog broja ljudi, kao u Butu u Škotskoj, gde je samo jedan stanovnik među četrnaest hiljada imao pravo glasa, te je tako očigledno mogao sam sebe da bira. „Džepne opštine“ bile su izborne jedinice bez ijednog stanovnika, ali su i dalje imale mesto u skupštini, koje se moglo prodati ili pokloniti (recimo, sinu koji nije mogao naći nameštenje) u zavisnosti od volje onoga ko je to mesto kontrolisao. Najslavnija džepna opština bio je Danvič, obalski grad u Safoku koji je nekada bio velika luka – treća po veličini u Engleskoj – ali ga je u more odnela oluja 1826. godine. I pored upadljivog nepostojanja, on je imao zastupnika u parlamentu sve do 1832. godine zahvaljujući nizu privilegovanih ništarija. [Prim. aut.]

više od deset kilometara i potpisalo ju je 5,7 miliona ljudi. Parlament je time bio impresioniran, ali je peticije svejedno odbacio, za dobro samog naroda. Univerzalno pravo glasa, svi su se složili, bila je opasna zamisao – „i u potpunom neskladu sa postojanjem civilizacije“, kako je to rekao istoričar i član parlamenta Tomas Babington Makoli.

U Londonu je situacija postala kritična 1848. kada su Poveljaši najavili masovno okupljanje u Kenzingtonskom parku južno od Temze. Zavladao je strah da će se tako revoltirani razjariti, preplaviti Vestminsterski most i zauzeti Parlament. Državne zgrade u čitavom gradu bile su utvrđene i spremne. U Forin ofisu je lord Palmerston, sekretar spoljnih poslova, zabarikadirao prozore ukoričenim primercima *Tajmsa*. U Britanskom muzeju ljudi su zauzeli položaje na krovu sa zalihom cigli kojima su mogli da zaspnu glave onih koji bi pokušali da zauzmu zgradu. Ispred Engleske banke postavljeni su topovi, a zaposlenima u velikom broju državnih institucija podeljene su sablje i drevne muskete u sumnjivom stanju, tako da su mnoge među njima bile u najmanju ruku jednako opasne po korisnike kao i po onoga ko bi bio toliko smeo da stane pred njih. Sto sedamdeset hiljada specijalnih policajaca – bili su to uglavnom bogataši i njihove sluge – stajalo je u pripravnosti, pod komandom senilnog vojvode od Velingtona, kome je tada bilo osamdeset dve godine i koji je bio gluv za sve tiše od veoma glasnog povika.

Kako se ispostavilo, skup je propao, delom zbog toga što je vođa Poveljaša Fergus O’Konor počeo da se ponaša bizarno usled sifilisne demencije za koju mu još nije bila postavljena dijagnoza (i zbog koje će ga sledeće godine strpati u ludnicu), delom zato što većina učesnika nisu bili revolucionari u srcu i nisu želeli da izazovu krvoproliće niti da učestvuju u njemu, i delom zbog toga što je pravovremena provala oblaka najednom dovela do toga da im se povlačenje u kafanu učini primamljivijim od juriša na Parlament. *Tajms* je zaključio kako je „londonska rulja, premda ni junačka, ni poetična, ni patriotska, ni prosvetljena niti čista,

relativno dobrodušna“, i koliko god to zvučalo snishodljivo, bilo je tačno.

I pored tog predaha, 1851. je u nekim krajevima još bilo usijanih glava. Henri Mejhu je u svom uticajnom *Londonskom radniku i londonskim siromasima* objavljenom te godine napomenuo kako su radnici „gotovo svi do jednog uspaljeni proleter koji razmatraju nasilne mogućnosti“.

Ali izgleda da se i najuspaljenijem proleteru dopala Velika izložba. Ona je otvorena 1. maja 1851. bez ikakvog incidenta – „predivan, impozantan i dirljiv spektakl“, kako je to rekla ozarena kraljica Viktorija koja je dan otvaranja nazvala „najvećim danom naše istorije“ i iskreno to i mislila. Ljudi su došli iz svih krajeva zemlje. Žena po imenu Meri Kalinak, osamdeset pet godina stara, prevalila je pešice više od 400 kilometara od Kornvola i tako se proslavila. Sve zajedno, šest miliona ljudi došlo je za pet i po meseci koliko je Velika izložba bila otvorena. Najveća gužva bila je 7. oktobra, kada je došlo 110.000 posetilaca. U jednom trenutku, 92.000 ljudi bilo je istovremeno u zgradi – i bio je to najveći broj ljudi koji se ikada našao unutar jedne jedine građevine.

Ali nisu svi posetioci bili očarani. Vilijam Moris, budući umetnik i esteta, kome je tada bilo sedamnaest godina, toliko se užasn timerom što je video kao nedostatak ukusa i predanost preterivanju na izložbi da se oteturao od zgrade i ispovraćao u žbunje. Ali većina je bila oduševljena, i gotovo svi su se pristojno ponašali. Za vreme čitave Velike izložbe samo je dvadeset petoro ljudi bilo optuženo za prekršaje – petnaestoro za džeparenje i desetero za sitnu krađu. Odsustvo zločina bilo je još neverovatnije nego što zvuči pošto je u pedesetim godinama devetnaestog veka Hajd park postao zloglasno opasan, naročito od sumraka pa nadalje, kada je rizik od pljačke bio toliki da se kroz park prolazilo samo u konvoju. Zahvaljujući gomilama ljudi, nešto kraće od pola godine bilo je to jedno od najsigurnijih mesta u Londonu.

Velika izložba je zatvorena sa zaradom od 186.000 funti, dovoljno da se kupi dvanaest hektara južno od Hajd parka, u kraju

koji se nezvanično nazivao Albertopolisom, gde su podignuti veliki muzeji i institucije koje i danas dominiraju okolinom – Rojal Albert Hol, Viktorijin i Albertov muzej, Prirodnjački muzej, Kraljevski koledž za umetnosti i Kraljevski koledž za muziku, između ostalih.

Pakstonova moćna Kristalna palata ostala je da stoji u Hajd parku sve do leta 1852, dok nije odlučeno šta s njom da se radi. Gotovo niko nije želeo da ona potpuno nestane, ali malo ih se moglo složiti oko toga kakva sudbina treba da joj bude. Jedan donekle preteran predlog glasio je da se ona pretvori u stakleni toranj visok trista metara. Na kraju je dogovoreno da se preseli u novi park – čije je ime trebalo da bude Park Kristalne palate – u Sidenamu, u južnom Londonu. Pri tom je ona nekako postala još veća; nova Kristalna palata bila je upola veća i utrošila je dvostruko više stakla. Pošto je bila postavljena na padini, njeno ponovno podizanje predstavljalo je daleko veći izazov. Četiri puta se rušila. Bilo je potrebno oko 6.400 radnika da postave novu zgradu i to je potrajalo duže od dve godine. Sedamnaest ih je izgubilo život. Sve što se u vezi s Kristalnom palatom činilo čarobnim i blagoslovenim neobično je iščilelo. Ona nikada nije ponovo postala miljenica nacije. Godine 1936, cela skalamerija je izgorela.

Deset godina posle Velike izložbe, princ Albert je umro, a veliki gotski svemirski brod poznat kao Albertov memorijal sagrađen je odmah zapadno od mesta gde je stajala Kristalna palata, za ogromnih 120.000 funti, ili otprilike za upola više od troškova same Kristalne palate. Danas Albert tamo sedi pod džinovskim pozlaćenim baldahinom. U krilu mu je knjiga: katalog Velike izložbe. Od same Kristalne palate preostala je samo velika ukrasna kapija od kovanog gvožđa koja je nekada čuvala kontrolno mesto za cepkanje karata na ulazu u Pakstonovu izložbenu halu, a sada, neprimetno, obeležava granicu između Hajd parka i Kenzington Gardena.

Zlatno doba seoskog sveštenstva takođe se naglo okončalo. U sedamdesetim godinama devetnaestog veka započela je teška

poljoprivredna kriza koja je pogodila zemljoposjednike i sve od kojih je zavisio njihov prosperitet. Za šest godina, sto hiljada seljaka i radnika sa farmi otišlo je sa zemlje. U našoj parohiji stanovništvo se za petnaest godina gotovo prepolovilo. Do sredine osamdesetih godina devetnaestog veka oporeziva vrednost čitave parohije iznosila je samo 1.713 funti – jedva 100 funti više nego što je Tomasa Maršama koštalo da podigne svoj župni dom tri decenije pre toga.

Krajem veka, prihod prosečnog engleskog sveštenika iznosio je manje od polovine onoga od pre pedeset godina. Preračunata u kupovnu moć, bila je to još bednija suma. Seoska parohija je prestala da predstavlja privlačno nameštenje. Mnogi sveštenici više nisu imali para da se žene. Oni koji su imali dovoljno mozga i prilika za to, svoje talente su ispoljavali drugde. Na prekretnici veka, piše Dejvid Kanadin, „najbolji umovi generacije nalazili su se izvan Crkve, a ne u njoj“.

Godine 1899, Maršamovo porodično imanje bilo je podeljeno i prodato, te je tako bio okončan dobroćudan i dominantan odnos te porodice sa srezom. Začudo, za razornu poljoprivrednu krizu iz sedamdesetih godina devetnaestog veka i kasnije umnogome je krivo nešto neočekivano što se zbilo u kuhinji. Doći ćemo brzo do te priče, ali pre nego što uđemo u kuću i započnemo obilazak, možda bi trebalo na nekoliko strana da razmotrimo neočekivano prikladno pitanje o tome zbog čega ljudi uopšte žive u kućama.